

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

*****

Наукове видання

«**МОВА І КУЛЬТУРА**»

Випуск 21

Том IV (193)

Київ
2018

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Издательский дом Дмитрия Бугаго

*****

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 21

Том IV (193)

Киев
2018

один из базовых этноконцептов украинской культурологии – огонь, его тесная связь с реалиями культурной, бытовой, религиозной и духовной жизни украинца.

Ключевые слова: концепт, этноконцепт, этнотрадиция, символизм, фразеологизм.

Dobrolyozha G.M., candidate of Philological sciences, associate professor
I.Franko state university, Zhytomyr

NATURAL ELEMENTS AS AN INTEGRAL PART OF THE CONCEPTUAL WORLDVIEW OF UKRAINIANS

The article clarifies the essence of the notion “concept” and the role of the archeological phraseology in the study of the conceptual picture of the world by Ukrainians. As an example, one of the basic ethnoncepts of Ukrainian cultural science is considered, its close connection with the realities of the cultural, everyday religious and spiritual life of Ukrainians.

Key words: concept, ethnoconcept, ethno-tradition, symbolism, phraseologism.

УДК 811.161.2'367.626.6

Калашник О.В., аспірант

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків

РЕДУКЦІЯ СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНИХ ОЗНАК ЗАЙМЕННИКА В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Статтю присвячено дослідженню міжчастиномовної транспозиції, зокрема явищу партикуляції займенників як характерної ознаки інтимізації ліричного тексту. З'ясовано транспозиційні спроможності займенника в поетичному тексті, зокрема процеси партикуляції. Окреслено пріоритетні розряди займенників, що зазнають партикуляції в текстах інтимної лірики.

Ключові слова: транспозиція, партикуляція, редукція, інтимізація, займенник, частка, поетичний текст, інтимна лірика.

Порівняно невеликий за обсягом, але надзвичайно цікавий за змістом клас займенників здавна привертав увагу лінгвістів, проте протягом останніх трьох десятиліть прономінативи стали вивчатися системно та всебічно. Інтерес науковців до займенників не випадковий. Він пояснюється прагненням мовознавців розкрити семантичний феномен прономінальної лексики, бажанням виявити специфіку їхнього функціонування тощо. Займенники були об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців: І. Р. Вихованець, Г. В. Волчанська, І. В. Дудко, М. А. Жовтобрюх, Л. Я. Маловицький, В. М. Мігрін, В. М. Ожоган, О. А. Олексенко, М. І. Откупщикова, О. В. Падучева, Н. В. Петренко, О. В. Петрова, М. Я. Плющ, О. М. Селівєрстова, Є. М. Сидоренко, Л. М. Синельникова, Т. І. Сільман, О. О. Скоробогатова, М. В. Федорова, Н. Ю. Шведова та ін.

Між різними класами лексико-граматичної системи існують певні взаємовідношення і взаємозв'язки, які виявляються в тому, що окремі одиниці можуть переходити з одного класу в інший (з однієї частини мови – в іншу). Цей перехід (редукція) супроводжується втратою вихідних, первинних граматичних якостей і появою нових, що у свою чергу призводить до внутрішніх семантичних і функційних зрушень у цих одиницях [13, с. 35].

І. Р. Вихованець розглядає транспозицію як триступеневий процес, який під впливом функційних потреб може набувати синтаксичного, морфологічного та семантичного вираження [4]. У цій розвідці розглянемо процес семантико-граматичної редукції займенників як початковий етап втрати ними ознак самостійної частини мови і зближення зі службовими словами, зокрема з артиклеподібними частками. В інтимній ліриці цей перехід (партикуляція) спостерігається як вияв певних стилетвірних рис.

Проблема міжчастиномовної транспозиції, зокрема явище партикуляції займенників, є надзвичайно актуальною в сучасному мовознавстві (В. М. Бойко, Л. В. Валеева, Н. М. Глібчук, Л. Б. Давиденко, Н. М. Дзюман, І. В. Дудко, В. М. Ожоган, Н. В. Петренко, Є. М. Сидоренко, К. С. Симонова та ін.). Проте поетичний текст як особливий вид тексту, де згущено виявляються певні морфологічні риси мови, не був предметом вивчення з огляду на транспозицію займенників, тому вважаємо тему нашого дослідження **актуальною**.

Мета статті – виявити семантико-стилістичний ефект від переходу займенників до класу часток у текстах інтимної лірики.

Для досягнення зазначеної мети вирішуються такі **завдання**:

- розглянути погляди науковців на проблему транспозиції прономінативів;
- визначити пріоритетні розряди займенників, що беруть участь у процесі партикуляції в текстах інтимної лірики;
- окреслити явище прономінальної транспозиції як характерної ознаки інтимізації ліричного тексту.

Як зауважують учені, «займенники, на відміну від повнозначних слів, не володіють номінативною функцією, не називають предмети, ознаки тощо. У цьому плані вони, образно кажучи, знаходяться ближче до службових слів, ніж іменники, прикметники тощо» [12, с. 129].

Так, Н. В. Петренко звертає увагу на те, що займенникова транспозиція є характерною ознакою поетичного тексту. Вона полягає у переносі займенникової словоформи до сфери дії невластивого їй граматичного значення, внаслідок чого у прономінатива виникає ціла низка конотацій [11, с. 140].

Н. М. Дзюман зазначає, що «у живій розмовній мові в багатьох випадках через послаблення синтаксичних зв'язків з членами речення та з огляду на емоційно-оцінну конотацію займенники наближаються за своїм значенням до часток і служать в мові засобом вираження різних емоційно-оцінних, модальних відтінків» [6, с. 92].

На думку В. М. Ожогана, партикуляції прономінативів сприяло те, що вони втрачали зв'язок із денотатом, а, відповідно, здатність виконувати дейктичну функцію, набували нової семантики. Тому вони втрачали і граматичні категорії роду, числа, відмінка та набували нових лексико-граматичних ознак, що позначилося на зміні лексичної сполучуваності та на використанні їх у невластивих синтаксичних функціях [10, с. 56].

Як показує матеріал дослідження, прономінативи беруть участь у процесі партикуляції в текстах інтимної лірики, тобто можуть трансформуватися в частки на семантичному рівні. Редукуючись, прономінативи виступають засобами інтимізації ліричного твору, зокрема інтимної поезії. Таку активність займенників помітив у свій час ще Л. А. Булаховський, підкресливши їхню функцію у творенні стилістичного ореолу поезії – інтимізації лірики [2]. Учений розглядає інтимізацію як особливу низку прийомів, що, по-перше, ставлять за мету наблизити самого поета до зображуваного; по-друге, збуджують читача до того, аби він розділив з автором елементи його творчої праці, ближче ввійшов у коло його почуттів і настроїв, ставши ніби учасником самого живого процесу художнього вибору [1, с. 14].

Отже, одним із прийомів інтимізації ліричних текстів є використання прономінативів [2]. В інтимній поезії ці процеси найбільш показові. До прикладу, розглянемо випадок редукції семантики прономінативів *ВОНО*, *ТАКЕ* в інтимній ліриці М. Вінграновського «Сеньйорито акаціє, добрий вечір»: *Сеньйорито акаціє, добрий вечір. Я забув, що забув був вас, Але осінь зійшла по плечі, Осінь, ви і осінній час, Коли стало любити важче, І солодше любити знов... Сеньйорито, колюче щастя, Хто воно за **таке** любов?...* [5, с. 376]. Займенник *ВОНО* у цьому вірші слугує допоміжним засобом інтимізації та оформлення питального речення (риторичного запитання), підсилює його невимушеність і водночас послаблює запитання, що легко можна пояснити службовою функцією цього слова. Риторичні питання пробуджують відчуття ініціативи, створюють умови для спільних з автором роздумів, скорочують дистанцію між читачем та автором. Колишній прономінатив *ВОНО* у цій поезії слугує підсилювальною часткою, залишаючись при цьому особливим займенником, на що вказує його узгодження зі словом *ТАКЕ*, що у свою чергу засобом трансформації, редукується і також вживається у значенні частки.

Аналізуючи поезію Т. Шевченка, Л. А. Булаховський указав на низку типових для української лінгвокультури лексико-граматичних засобів моделювання інтимізації, зокрема вчений писав, що «в українській мові є можливість за допомогою займенника *той, та, те (отой, ота)*, вжитого не в прямому його значенні – вказівному, створити значення своєрідної мовної аперцепції – перекинути місток від слухача або читача до предмета як такого, що, може, був колись-то знайомий, може, стосується кола вражень трохи забутих, але порівняно легко відновлюваних, як такого, що про нього якимось-то знають саме вони обоє – той, хто говорить (пише), і той, хто слухає (читає)» [2, с. 573]. Цю ознаку Л. А. Булаховський характеризує як авторський «факт вибору з можливих засобів мови для створення відтінку думки і певного емоційного її забарвлення» [2, с. 574; 8, с. 71-72].

На подібне явище натрапляємо й ми у вірші В. Крищенка «Бентежна ніч»: *...Сім звуків – тони і півтони, Як ніжність, що шука тепла... А ніч була **така** бездонна, **Такою** світлою була...* [9, с. 46]. Тут вказівний займенник *ТАКА* перебирає на себе функцію підсилювальної частки, надаючи поезії емоційного забарвлення, що сприяє інтимізації твору.

В інтимній поезії В. Іващенко «Така красива і така сумна» теж зазнає партикуляційних змін вказівний прономінатив *ТАКА*: «**Така** красива і **така** сумна! Чому тебе заповонила туга? Можливо, ти давно не маєш друга, Приходить вечір – знову ти сама. Краса твоя приваблює усіх. Чому ж ти не зуміла відібрати? А може, ти шукала просто плати За те,

що ти красива? То є гріх [7, с. 7]. Прономінатив *ТАКА* не несе особливих семантичних функцій у цьому вірші, його семантика згортається, втрачається, редукується, однак його повтор, як і в попередній поезії, у сполученні з прикметниками оцінної семантики акцентує їхні аксіологічні смисли, що й слугує вияву інтимізації.

На іще один приклад редукції вказівних прономінативів *ТАКЕ*, *ТУ*, *ТАКА*, які створюють ефект інтимізації твору, натрапляємо у вірші Ш. Шовкошитного «Жовтень і весна»: *Не віриться в **таке** святе кохання, Як вже немає в юність вороття, Як вже скорбота в серці – плід пізнання, А попереду – прірва небуття. Коли зустрілись жовтень із весною І жовтень закохався в **ту** весну. Не вірячи у зиму навісну, Та залишивши осінь за собою. Не віриться. Та в серці відчуття **Такої** всеосяжної пожежі, Яка здолає і табу, і межі. І знов душа відчує смак життя* [14, с. 58]. Функція інтимізувального займенника *ТУ* у цій поезії – бути носієм чогось пригаданого, що відбулося колись у минулому.

Як бачимо, досить типовим для інтимної лірики є вживання вказівних займенників у значенні підсилювально-видільних часток, що виконують функцію маркера найвищого ступеня ознаки.

Спостерігаємо явище партикуляції + інверсований порядок слів в інтимній поезії О. Високого «Розкошлані хмари плывуть в небесах». Особовий прономінатив *ТИ* зазнає редукції, перебираючи на себе функції артиклеподібної частки, оскільки фінитна форма дієслова в цьому разі самодостатня: *Розкошлані хмари плывуть в небесах. На лузі збираєш **ти** квіти барвисті. А я в своїх справах щоденних, та, звісно, Твій образ – в моїх романтичних думках. Пильную, як квіти береш **ти** тонкі, В букет докладаєш і знову зриваєш. А я все дивлюсь, і ти навіть не знаєш Про мрії мої фантастичні й п'янки...* [3, с. 102].

Приклад редукції особового займенника *ТИ* помічаємо в інтимній поезії В. Крищенко «Подивись мені в очі». Вірш написаний від жіночого імені: *...Дні бувають веселі й сумні, Тільки вір, тільки вір **ти** мені, Як повірила я – назавжди... Поруч наші лягають сліди...* [9, с. 88]. Прономінатив *ТИ* сприяє інтимізації цього ліричного твору, пом'якшуючи імперативність вислову, закладену у формі наказового способу *VIP*, що передає умовну просторово-часову (й подекуди психологічну) близькість ліричних героїв.

У вірші В. Іващенко «В той день, коли очікуєш мене ти» також зазнає редукції особовий займенник *ТИ*: *В той день, коли очікуєш мене **ти**, Душа моя тремтить в передчутті, Нам не завадять клопотів тенета, Зійшлися наші долі і путі. Початок свята: я дзвоню у двері. Схвильовано питаєш **ти**: «Хто там?» Самі в кімнаті. На столі вечера. А потім ніч, як подарунок нам...* [7, с. 39]. Інтимізувальним прономінативом *ТИ* автор підкреслює пристрась почуттів до ліричної героїні. Інтимізації сприяє прихований образ коханої (*ТИ* любовне).

Аналіз фактичного матеріалу підтверджує, що прономінативи, беручи участь у міжчастининомовній транспозиції, зокрема явищі партикуляції у текстах любовної поезії, надають ліричному твору ознак виразної інтимізації. Найчастіше делексикалізуються вказівні займенники *ТАКА*, *ТАКЕ*, *ТУ*, особовий *ТИ*, особово-вказівний *ВОНО*. Редукуючись, вони набувають нової граматичної семантики, що сприяє інтимізації поетичного тексту.

Перспективу окресленого напрямку студіювання вбачаємо у подальшому дослідженні перехідних явищ за участі прономінативів у текстах інтимної лірики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афоніна І. Ю. Засоби інтимізації науково-популярного тексту / І. Ю. Афоніна // Теоретична і дидактична філологія. – 2017. – Вип. 25. – С. 11-19.
2. Булаховський Л. А. Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка // Булаховський Л. А. Вибрані праці, у 5 томах. – Т. 2. – Київ : Наукова думка, 1977. – С. 573-593.
3. Високий О. М. Любити серцем : поезії / О. М. Високий. – К. : «Світогляд», 2011. – 212 с.
4. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті : Монографія / І. Р. Вихованець. – Київ : Наукова думка, 1988. – 255 с.
5. Вінграновський М. С. Вибрані твори : У 3 т. – Т. 1: Поезії / М. С. Вінграновський. – Тернопіль : Богдан, 2004. – 400 с.
6. Дзюман Н. П. Партикуляція займенників у сучасній українській мові / Н. П. Дзюман // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2014. – Вип. 11. – С. 92-94.
7. Іващенко В. В. Загляньмо в душу : поезії / В. В. Іващенко. – Київ, 2002. – 255 с.
8. Космеда Т. А. Поетична граматики: інтимізувальні смисли займенникових форм у художньому тексті В. Симоненка / Т. А. Космеда // Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2017. – Вип. 45. – С. 70-76.
9. Крищенко В. Д. Час одкровення: Поезії / В. Д. Крищенко. – Київ, 2015. – 352 с.
10. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови : Монографія / В. М. Ожоган. – К., 1997. – 231 с.
11. Петренко Н. В. Займенник у віршованих текстах американської поезії: когнітивно-семіотичний та лінгвосинергетичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Петренко. – Херсон, 2008. – 205 с.
12. Сидоренко Е. Н. Очерки по теории местоимений современного русского языка / Е. Н. Сидоренко. – Киев; Одесса, 1990. – 148 с.
13. Симонова К. С. Особливості функціонування відзайменникових часток в українській мові / К. С. Симонова. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. // Наукові записки НаУКМА, Т. 19 (2001) : Спеціальний випуск, Ч. 1. – С. 35-40.
14. Шовкошитний В. Ф. Торкнутися небес / В. Ф. Шовкошитний. – Київ : Ярославів Вал, 2010. – 205 с.

Калашник О.В., аспірант

Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды,
Харьков

РЕДУКЦИЯ СЕМАНТИКО-ГРАММАТИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ МЕСТОИМЕНИЯ В ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Статья посвящена исследованию транспозиции частей речи, в частности явлению партикуляции местоимений как характерного признака интимизации лирического текста. Выявлены транспозиционные способности местоимения в поэтическом

тексте, в частности процессы партикуляции. Очерчены приоритетные разряды местоимений, которые участвуют в партикуляции в текстах интимной лирики.

Ключевые слова: транспозиция, партикуляция, редукция, интимизация, местоимение, частица, поэтический текст, интимная лирика.

Kalashnyk O.V., post-graduate student

H. S. Skovoroda national pedagogical university, Kharkiv

REDUCTION OF SEMANTICAL-GRAMMATICAL FEATURES OF PRONOUN IN POETIC SPEECH

The article studies parts of speech interlacing transposition, in particular the phenomenon of pronoun particulation as a characteristic feature of lyrical text intimization. The transposition abilities of the pronoun in the poetic text and the processes of particulation are fixed. The priority categories of pronouns which have the particulation in the texts of intimate lyrics are outlined.

The poetic text as a special type of the text, where the certain morphological features of the language are collected, was not the subject of studying in a view of pronouns transposition, therefore, the topic of this research is considered to be relevant.

The purpose of the article – is to reveal a semantical-stylistic effect from the transition of pronouns to the class of particles in the texts of intimate lyrics.

The analysis of the actual material confirms that the pronounives, taking part in parts of speech interlacing transposition, in particular, the phenomenon of particulation in the texts of love poetry, gives the lyrical text the features of expressive intimization. Such demonstrative pronouns as SUCH, THIS, THAT (укр. ТАКА, TAKE, ТУ), personal pronoun YOU (укр. ТИ), personal-demonstrative pronoun IT (укр. ВОНО) are most often delexicalized. While reducing, they acquire new grammatical semantics, that contributes to the intimization of poetic text.

Key words: *tranposition, particulation, reduction, intimization, pronoun, particle, poetic text, intimate lyrics.*